

Pregledni znanstveni članek Review scientific paper (1.02)
Besedilo prejeto Received: 31. 8. 2023; Sprejeto Accepted: 23. 10. 2023
UDK UDC 274(48)"15/18"
DOI: 10.34291/Edinost/78/02/Primc
© 2023 Primc CC BY 4.0

Liza Primc

Zgodovinski pregled skandinavskega protestantizma do 19. stoletja

A Historical Overview of Scandinavian Protestantism up to the 19th Century

Izvleček: Prispevek prinaša zgodovinski pregled razvoja protestantizma v skandinavskih državah do 19. stoletja. Tako kot preostalo Evropo je v 16. stoletju tudi Skandinavijo dosegla reformacija. Ta se od drugih regij, ki so sprejele protestantizem, razlikuje po tem, da je bilo novo versko gibanje prežeto z nacionalno identiteto in vključeno v najvišje ravni državne oblasti. Cerkev je imela osrednjo vlogo v življenju državljanov, ne le kot verska in družbenokulturna, temveč tudi kot politična institucija. Ustanovljene luteranske državne Cerkve so postale središče družbenega življenja in so kot versko-politična sila aktivno vključene v vodenje države (sonosilke zakonodajne in izvršilne oblasti, nadzor šolstva, upravna vloga škofij in župnij) vse do 21. stoletja.

Ključne besede: reformacija, protestantizem, Skandinavija, misijonska dejavnost, 16.–19. stoletje, zgodovinski pregled

Abstract: *This paper provides a historical overview of the development of Protestantism in the Scandinavian countries up to the 19th century. Like the rest of Europe, the Reformation reached Scandinavia in the 16th century. It differs from other regions that have embraced Protestantism in that the new religious movement was imbued with a national identity and integrated into the highest levels of state power. The Church played a central role in the life of the citizens, not only as a religious and socio-cultural but also as a political institution. The established Lutheran state churches became the centre of the social life and, as a religious-political force, have been actively involved in the governance of the state (co-legislative and executive power; control of state education, administrative role of dioceses and parishes) until the 21st century.*

Keywords: *reformation, Protestantism, Scandinavia, missionary activity, 16th–19th century, historical overview*

Uvod

Skandinavski protestantizem velja za svojevrstno posebnost severnoevropske regije.¹ Za razliko od drugih delov Evrope se je tu uveljavil ne le kot novo versko gibanje, temveč tudi kot močna politična sila. Velika naklonjenost višjih slojev državne oblasti je povzročila širjenje protestantizma od zgoraj navzdol, kar je privedlo do značilnega prepletanja politične moči, verske avtoritete in nacionalne identitete. Vse to je narekovalo delovanje skandinavskih kraljevin vse do začetka 21. stoletja.

Protestantizem v Skandinaviji moremo v grobem deliti na dve obdobji, obdobje do 19. stoletja in obdobje po 19. stoletju. Za prvo je, tako kot za druge monarhije, značilna stalna skrb za ohranjanje trdnega političnega sistema in stabilnih državnih mej. Vpeljava trdne avtonomne verske avtoritete je kljub vojnām pomenila minimizacijo možnosti za večje geopolitične spremembe. Zametki drugega obdobja se pojavijo že v sredini 18. stoletja. Zanj je značilna asimilacija z močno politično noto, ki je zagotavljala ohranitev notranje enotnosti. Tudi pri tem je bila državna Cerkev z misijonsko dejavnostjo in drugimi nalogami, predvsem šolstvom, nepogrešljiva.

Namen našega prispevka je sistematično prikazati prvo obdobje protestantizma v Skandinaviji: osvetliti začetek pojava protestantizma in osebnosti, ki so pomembno prispevale k njegovemu razširjanju, ter pokazati na trenutke v zgodovini, ki so vplivali na nadaljnje versko-politične odločitve. Preden se osredotočimo na zgodovinski pregled, je prav, da predstavimo situacijo v času pred reformacijo.

V predreformacijskem času je med Katoliško cerkvijo in skandinavsko kraljevo oblastjo vladal kompleksen odnos. Kanonsko pravo, javni vpliv, zagotavljanje stabilne kulture in posedovanje izobraženega kadra so bile lastnosti Cerkev, s katerimi je monarhijam omogočila vzpon in obvarovanje vladavine. Od 12. stoletja dalje se je moč Cerkev krepila,² kar je med njo in krono povzročalo mnogo napetosti; zaradi svoje vloge je imela namreč

1 Prispèvek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0262 *Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 Za več o širjenju krščanstva v baltske in skandinavske države gl. Dragnea 2021.

pravico omejevati kraljevo moč in posledično preprečevati despotizem, poudarjala pa je ideal *rex iustus*, pravičnega vladarja, ki ga zavezuje zakon in vlada v najboljšem interesu svojih podanikov. (Rian 2018, 180; Bagge 2005, 128–129; Primc 2023, 95)

Reformacijske ideje so Skandinavijo dosegle na pravem mestu ob pravem času. Konec 15. stoletja so postajale želje po geopolitični reformi, ki so se širile iz Norveške in Švedske, vse glasnejše. Ob vzniku reformacijskih idej so se skandinavske države še vedno združevale v kalmarsko unijo. Ta je bila kot personalna unija ustanovljena leta 1397 s strani Erika Pomeranskega (1382–1459) z namenom ohranjanja stabilne ekonomije in politične oblasti na ozemlju Danske, Švedske ter Norveške in njenih pripadajočih departmajev.

Med obstojem unije je prihajalo do notranjih konfliktov, ki so izvirali iz želje po centralizaciji moči v Kopenhagnu na eni strani in vedno glasnejših idej o samostojni Švedski na drugi. Po stockholmskem krvavem plesu leta 1520, ko je uppsalski nadškof Gustav Eriksson Trolle okoli 100 ljudi obsodil domnevne herezije, je postalo le še vprašanje časa, kdaj bo prišlo do končne prevlade reformacijskih idej in odcepitve. (Zeeberg idr. 2015, 494)

Unija je s švedsko odcepitveno vojno Gustava Vase leta 1523 razpadla, formirali pa sta se kraljevini Danska-Norveška in Švedska. Prav preoblikovanje oblasti in državnih mej je pomenilo pomembno odskočno desko za prevzem protestantizma³ in formiranje državnih Cerkev. Članstvo v nacionalni Cerkvi je pomenilo narodno pripadnost, monarh pa je kot vodja posamezne Cerkve postal branitelj naroda pred vsemi sovražniki. (Nelsen in Guth 2021, 461)

3 V prispevku izmenjaje uporabljamo izraza »protestantska Cerkev« in »luteranska Cerkev«, ki pa nista enoznačna. Izraz »protestantska Cerkev« je splošni izraz, ki zajema več denominacij, nastalih med protestantsko reformacijo, kot so kalvinizem, anglikanstvo ter luteranstvo. Do »luteranske Cerkve«, ki sledi učenju Martina Lutra, tako nastopa kot nadpomenka.

1 Začetki reformacije in pojav protestantizma v Skandinaviji

1.1 Danska-Norveška

Reformacijske ideje so se v Skandinavijo širile vzporedno z renesančnim humanizmom, ki se je iz osrednjih delov Evrope selil proti severu. Ideje so na domača tla prav tako prinašali skandinavski učenjaki, ki so se šolali v Habsburški Nizozemski. Eden takih učenjakov je bil Hans Tusen (1494–1561), ki je kot član reda hospitalcev iz Danske odšel na študij v Leuven, nato pa ga je pot vodila v Wittenberg, kjer je postal Lutrov učenec. Leta 1525 je bil prisiljen v vrnitev na Dansko, kjer ga je red zaradi simpatiziranja z reformatorji priprl. Leto kasneje je iz reda izstopil, kralj Friderik I. pa ga je imenoval za protestantskega kaplana. (Zeeberg in Ström 2015, 493; Oftestad 2018, 133; *Encyclopedia Britannica* 2023, s. v. »Hans Tausen«)

Vpliv »danskega Lutra« je dosegel celo kralja Kristjana II. (1481–1559), ki je leta 1523 začel gojiti močno željo po reformi danske Katoliške cerkve z namenom centralizacije politične moči. Ker pri plemstvu ni dobil zelene podpore, se je obrnil na meščanski trgovski razred Kopenhagna, ki se je z reformacijskimi idejami že srečal. Dejanje je predvsem med jutlandskim plemstvom zanetilo upor, zaradi česar je bil primoran pobegniti na Nizozemsko. Čeprav se je v domačem Kopenhagnu že seznanil s protestantizmom, pa ga je dokončno prevzel ob obisku v Rimskem nemškem cesarstvu: leta 1524 se je iz političnih vzrokov skupaj z ženo spreobrnil. Iz izgnanstva sta podpirala domače (danske) protestante in jih zalagala s potrebno literaturo: na njegovo pobudo je leta 1529 izšel danski prevod Nove zaveze. (Zuliani 2012, 39–40.49.53)

Do velikega preobrata je prišlo leta 1530: 8. februarja je izgnani kralj v pismu Margareti Avstrijski z besedami »Čeprav smo bili morda v nekaterih pogledih obsojeni za privržence luteranske sekte, v tem pismu izjavljamo in obljublamo, da želimo ohraniti in pokazati sebe in vse naše ljudi kot tiste, ki se zavzemajo za katoliško vero« (Lanz 1845, 43) izrazil željo po vrnitvi v katolištvo. Ozadje njegove odločitve je bilo strogo politično: upal je namreč, da bo, če mu uspe na svojo stran pridobiti ženino teto Margareto (Lanz 1845, 44–45), v očeh norveške katoliške duhovščine postal vreden zaupanja, ti pa mu bodo pomagali nazaj na prestol. Načrt

je leta 1531 doživel polom, sam pa je postal dosmrtni zapornik na gradu Sønderborg. (Zuliani 2012, 39–40.49.53)

Naslednik Kristjana II. Frederik I. (1471–1533) je vladal kot katoličan in z Rimom ohranjal tesne vezi. Čeprav se je ljudstvo vedno bolj nagibalo k protestantizmu, je državo ohranjal katoliško do svoje smrti. Kljub temu tudi njemu protestantske ideje niso bile tuje. Njegovega sina Kristjana III. (1503–1559) so od otroških let vzgajali goreči reformatorji, kasneje tudi vplivni dvorni svetovalci (vredno je omeniti Wolfganga von Utenhofa, Johana Friisa in Melchiorja Rantzauja). Leta 1521 je mladi prestolonaslednik sam prisostvoval zasedanju v Wormsu in se navdušil nad Lutrom. Odtlej ni skrival svoje naklonjenosti protestantizmu: leta 1528 je v danskem Haderslevu mimo očeta uveljavil tako imenovane haderslevske člene (dan. *Haderslevartiklerne*), s katerimi je v omenjenem mestu ustanovil Luteransko cerkev, 1529 pa je sodeloval v flensburški disputaciji, s čimer je prišel v konflikt s svojim očetom in *Rigsrådom*. (Larson 2010, 438; *Store norske leksikon* 2023, s. v. »Christian 3.«)

Grofovsko vojna (dan. *Grevens Fejde*) leta 1535/1536 je dala povod, da je kasneje ustanovljena Danska-Norveška dokončno postala protestantska⁴ (Zuliani 2012, 49). Tako je bila leta 1536/1537 na zboru v Kopenhagnu s cerkvenim odlokom (dan. *Kirkeordinansen*) ustanovljena Dansko-Norveška cerkev. Dokument je določil načrt za preureditev cerkvenega življenja, uporabo nove liturgije v danskem jeziku, dolžnosti in plače duhovnikov, potek verskega izobraževanja, skrb za uboge ipd. Kralj je tako zavaroval dansko-norveško unijo, pridobil pa dostop do zemlje katoliških škofij, župnij in samostanov: 12. avgusta 1536 je kraljeva vojska namreč priprla škofove in zaplenila vse premoženje. (Den norske kirke 2023; Petersen 2011, 6; Ellingsen 2017; Larson 2010, 440)

4 Katolištvo je simbolno predstavljalo nacionalno neodvisnost od Danske, zato je bila podpora Katoliški cerkvi, še posebno na območju Niadrosa, velika. Leta 1537 je Kristjan III. z državnim udarom na Norveškem to priključil Danski kot del realne unije. Po načelu *cuius regio eius religio* sta sledila uvedba protestantizma, ki se je širil razmeroma počasi, in izgnanstvo katoliških škofov. Danščina je nadomestila norveščino kot upravni in verski jezik. 2. septembra 1537 je kralj imenoval Gjebla Pederssøna za prvega protestantskega škofa v Bergenu. (*Store norske leksikon* 2023, s. v. »Gjeble Pederssøn«; Bagge 2005, 129; Lande 2004, 131)

Pritisk na ljudstvo po spreobrnjenju v protestantizem je bil velik. Kanoniki stolnih kapituljev so bili v nenehnem boju s protestantskimi duhovniki. Katoliški duhovniki so se spreobrnilo relativno hitro, medtem ko so se škofje spremembi dolgotrajno upirali – mnogi so se sčasoma spreobrnilo, drugi so odšli v izgnanstvo. (Den norske kirke 2023; Petersen 2011, 6; Rian 2018, 181–182)

1.2 Švedska

Na Švedskem je po vojni in odcepitvi od kalmarske unije leta 1523 nastop protestantizma postal docela neizbežen. Podobno kot v Kopenhagnu je meščanski sloj na jugu Švedske prevzel ideje renesančnega humanizma, okoli prihodnjega kralja pa so se zbirali vplivni svetovalci (brata Petri), ki so v Katoliški cerkvi videli nasprotnika samostojnosti kraljevine. Ideologija »samostojnosti« je zajela vsa področja v državi, od politike do verskega življenja. Švedska Cerkev je bila tako ideološko ustanovljena sočasno s kronanjem Gustava I. Vase. Podobno kot na Danskem-Norveškem je tudi švedski kralj ukazal zapleniti vso zemljo in premoženje, ki sta spadala pod jurisdikcijo Katoliške cerkve, ter omejil pravice škofov. Vse pridobljene dobrine so bile razdeljene med kralja in njegove plemiče.⁵ (Svenska kyrkan 2022; Zeeberg in Störm 2015, 493; Larson 2010, 256–257)

Odcepitev od Katoliške cerkve je bila uradno razglašena na zasedanju stanov v Västeråsu leta 1527, kjer je kralj s podporo plemstva delno odpravil kanonsko pravo (papeško prvenstvo, *privilegium fori* in *privilegium canonis*) in ustanovil *Riksdag*, ki je kot namestnik Cerkve prevzel sodno in finančno službo. Leta 1544 je ponovno zasedanje stanov v Västeråsu s kraljem Gustavom na čelu Švedsko razglasilo za evangeličansko kraljevino.⁶ (Svenska kyrkan 2022; Zeeberg in Störm 2015, 493; Larson 2010, 256–257)

5 Najprej so zasedli le škofije in škofijsko zemljo, ostalo premoženje je bilo razdeljeno kasneje. Za okupirane škofove in duhovnike je bilo določeno, da jim pripada dostojno bivanje. (Larson 2010, 256) Finančna omejitev Katoliške cerkve je v Skandinaviji povzročila veliko socialno krizo na področju skrbi za revne in bolne, upravljanja stolnih šol in štipendiranja študentov. (Anttonen 2018, 31–32)

6 Gustav Vasa ni prevzel naziva *summus episcopus*. (Svenska kyrkan 2022)

Kot druge protestantske Cerkve je Švedska cerkev sledila učenju Martina Lutra, čeprav so v določenih delih raje uporabljali učenje Jeana Calvina. Prvi prevodi Nove zaveze in liturgije so se pojavili že okoli leta 1525, z njimi pa je švedščina v primerjavi z danščino pridobivala veljavo. (Svenska kyrkan 2022)

Poskus obnove katoliške veroizpovedi se je zgodil s poljsko-švedskim prestolonaslednikom Sigismundom III. Vaso. Vzgojen v katolištvu, je leta 1592 dobil dovoljenje za zasedbo prestola. V strahu pred versko vojno in ponovnim prevzemom katoliške veroizpovedi je njegov stric Karl leta 1593 sklical sinodo v Uppsali. Cerkev so na sinodi uradno integrirali v upravo kraljevine, s čimer je dosegla hegemonski status. Protestantizem je tako postal *conditio sine qua non*. S tem je reformacija na Švedskem dosegla vrhunec. (Lande 2004, 131; Svenska kyrkan 2022)

Pri omembi Švedske ne smemo pozabiti na ozemlje Finske. Omenjeni del je prav tako spadal pod jurisdikcijo Švedske cerkve, ki jo je ustanovil Gustav I. Vasa. Prve ideje so se začele širiti iz Turkuja, kamor so jih zanesli študentje teologije (Knuutila 2019, 158.160.163; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2021). Veliko ime obdobja finske reformacije je Mikael Agricola (1507–1557). Teologijo je študiral v Wittenbergu, rad pa se je zgle doval po Melanchthonu. Z izdajo abecednika leta 1543 je postal utemeljitelj finskega jezika; poleg tega je leta 1548 v finščino prevedel Novo zavezo in liturgične knjige. Uporabo domačega jezika je še posebej pozdravil nižji sloj, ki se je branil švedščine. S tem sta skoraj izumrli jezik in kultura doživela razcvet. (Attonen 2018, 32; Lande 2004, 132; Knuutila 2019, 169–172)

2 17. stoletje: pojav protestantske ortodoksije

2.1 Danska-Norveška

V 17. stoletju je cesaropapizem diktiral politično življenje kraljevine. (Rasmussen 2021, 192) Frederik III. (1609–1670) je leta 1660 razglasil absolutno oblast, 14. novembra 1665 pa je izdal ustavni akt dansko-norveške monarhije *Kongeloven*. V dokumentu je zapisano, da je kralj odgovoren le Bogu (KL, čl. II), še posebno pa se glede verskih zadev izreče v VI. členu: Kralj ima najvišjo oblast nad vso duhovščino, prosto jo lahko imenuje,

hkrati pa skrbi za organizacijo cerkvenega življenja, gradi cerkve in druge bogoslužne prostore ter sklicuje sinode, ko se mu to zdi potrebno (KL, čl. VI).

Sama ustava priča, kako globoko se je protestantizem zasidral v družbi. Visokošolski sistem monarhije pri tem ni bil izjema. Univerza je bila pod strogim političnim nadzorom: kraljevi kancler je imel funkcijo rektorja, profesorji pa so bili obvezani sodelovati pri pripravi vseh teoloških dokumentov na državni ravni. Kljub strogemu nadzoru se je pojavila protestantska pluralnost: širila sta se antropološka teologija Filipa Melanchthona in misticizem, dosegla jih je celo puritanska literatura. (Lande 2004, 133; Rian 2018, 182)

V primerjavi z Dansko na Norveškem državna Cerkev ni doživela želenih rezultatov. Razlog ni bil le v stalnem uporuh Norvežanov proti danski vladi, temveč tudi v nezanimanju Dancev za norveško prebivalstvo. Cerkev na Norveškem so prek kraljevih pisem lokalnim škofom vodili iz Kopenhagna, še več, medtem ko so v Kopenhagnu redno potekale škofijske sinode, po letu 1537 na Norveškem dolgo ni bila sklicana niti ena. Cerkveni pravni red je začel veljati šele leta 1607, 70 let (!) po njegovi uveljavitvi na Danskem. Ohranjeni viri zato upravičeno pričajo o občutku manjvrednosti in zapostavljenosti med škofi in duhovniki. (Rian 2018, 181.183–184)

Pasivno cerkveno življenje je pomenilo manjši nadzor nad norveško družbo. Medtem ko so teologi na Danskem z zanimanjem sodelovali pri pripravi nove zakonodaje, je kralj na Norveškem komaj našel dovolj njemu naklonjenih škofov za nadzor verskega življenja: kot pravi Rian, teološko izobraženi možje preprosto niso hoteli služiti kot evangeličani. Razlog vidi v izgubi pretekle norveške (cerkvene) kulture in v praznih teoloških šolah znotraj Norveške – starši so otroke raje izobraževali na Danskem.⁷ Zanimivo je, da je prebivalstvo kljub restrikcijam ohranjalo katoliške svetnike. Tak lik je sv. Olav, ki je postal simbol upanja za Norveško. Skrivoma

7 »Norveški študentje so na študij odhajali v katoliške države in obiskovali jezuitske šole in univerze.« Veliko jih je po vrnitvi sodelovalo v protireformaciji. (Rian 2018, 184)

ga je častil tudi protestantski plemiški sloj. (Rasmussen 2021, 193.195–197; Rian 2018, 179.181.183–184)

2.2 Švedska

Za širjenje protestantizma na Švedskem je v naslednjih desetletjih skrbel Karel IX. (1550–1611), nato ga je pri tem nasledil njegov sin Gustav II. Adolf (1594–1632).⁸ Ko je ta na lastno pest izkusil, kako neizobražen je v resnici dvorski kader, se je odločil reformirati šolski sistem. Poskrbel je za distribucijo literature po kraljestvu ter ustanavljal verske šole in semenišča. Za edukacijo je poskrbel celo v oddaljenih predelih kraljevine, kjer so živeli Sámiji⁹ – njegovo potezo obravnavamo kot začetek misijonske dejavnosti. (Lockhart 2004, 31–32; Primc 2022, 87–89)

Kraljevina je imela nad škofijami in nižjo duhovščino popoln nadzor. Ne le to, odnos med župnijskim duhovnikom in dvorom je bil okrepljen zaradi upravne vloge župnije. Duhovniki (*consistorium regni*) so za kraljevino delovali kot popisniki demografskih podatkov v času vojn, pobiralci davkov, na dvor so sporočali tudi podatke za naborništvo. Kot propagandno telo so v ugodni luči predstavljali kraljeve politične cilje. Duhovniki naloženih nalog niso radi opravljali, sami so se celo raje postavili na stran kmeta kot pa kralja. (Lockhart 2004, 31–32)

Do velike spremembe je na Švedskem prišlo ob spreobrnitvi kraljice Kristine v katolištvo. »Krivec« za spreobrnitev, škof Johann Matthiae Gothus (1592–1670), je z izrazitim ekumenskim duhom kraljico navdihoval z živo vero. Čeprav je veljal za nasprotnika protestantske pravovernosti, si je pri njenem očetu kralju Gustavu pridobil dovolj veliko naklonjenost, da je dobil dovoljenje za poučevanje Kristine. Viri navajajo, da je skozi pridige v njej zasidral dvom v luteranstvo. (Weilbull 1928, 219.221.223–224.228)

8 Karl IX. velja za kalvinističnega kralja, ki si je želel »čistega« protestantizma, zato je iz liturgičnih knjig ukazal umakniti vse, kar je bilo po njegovem katoliško. Podobno je deloval tudi njegov sin. (Knuutila 2019, 161)

9 Gustav II. Adolf je za Sámije ukazal prevesti versko literaturo, ustanovil posebni štipendijski sklad in zgradil dve semenišči. (Primc 2022, 87–89)

V času Kristinine vladavine je švedska duhovščina ponovno pridobivala moč, še zlasti po letu 1647. Skupaj z *Rigsdagom* so se zavezali prepovedati vse papeške in kalvinistične spise ter zborovanja v kraljevini. Kraljičino nasprotovanje vedno večji verski nestrpnosti in protestantski pravovernosti jo je pripeljalo do konflikta z versko-državnimi uradniki. Sama sicer temu ni namenjala pretirane pozornosti. Skozi literaturo je spoznava la katoliški nauk, podrobneje pa se je z njim srečala z obiskom Descartesa v Stockholmu¹⁰ – kasneje je priznala, da je bil ta obisk povod za spreobrnjenje. Abdicirala je leta 1654, potem ko je že pet let prej javnosti označila, da se ne namerava poročiti. Do smrti je živela v izgnanstvu v Italiji. (Weillbull 1928, 231–232.235.241)

Morda se zdi, da je bilo kraljičino spreobrnjenje bolj izjema kot pravilo, a arhivski viri kažejo nasprotno. Skandinavske dežele so bile za katoliško misijonsko dejavnost po 16. stoletju praktično nedosegljive. Katoliška cerkev je zato svoje zanimanje preusmerila na Skandinavce, ki so prihajali v Rim – bil je privlačen za mlade plemiče, umetnike in obrtnike. Pisatelj Magnus Gabriel von Block (1669–1722) je večno mesto označil za »hospic tistih, ki prihajajo iz herezije [protestantizma] v katoliško vero« (Raunio 2011, 279). V Rimu je namreč res deloval Ospizio dei Convertendi, ki so ga leta 1673 ustanovili oratorijanci kot pomoč tujcem, ki so jim grozili zaplemba premoženja, izgon ali smrt zaradi spreobrnjenja. (Raunio 2011, 279)

3 18. stoletje: pietizem in začetek misijonske dejavnosti

3.1 Danska-Norveška

Državna Cerkev je v 18. stoletju diktirala enotnost družbenega reda, ki se je zaradi vojnih napetosti krhal. Protestantska pravovernost je še naprej vztrajala, pojavila pa se je še ena značilnost: pietizem. Ta se je leta 1703 začel širiti iz Nemčije in hitro postal priljubljen, najbolj v dansko-norveških

10 Kartezijanstvo se je širilo po univerzitetnih središčih, vendar ga je švedska duhovščina razglasila za herezijo na teološkem področju – v nasprotju s tem je bilo v drugih znanostih zaželeno (Lande 2004, 134).

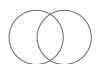
departmajih, saj je družba zaradi pritiska potrebovala živo vero, ki bi narod enotila. (Petersen 2011, 3; Lande 2004, 135)

Za pietizem se je zanimal že Frederik IV. (1671–1730), njegov naslednik Kristjan VI. (1699–1746) pa je pietistično misel vpeljal v oblast: na njegovo željo ga je nacionalna Cerkev poddržavila. Ob tem je bila naročena tudi izdelava nove, pietistično usmerjene literature – na tem mestu je vredno omeniti učbenik *Sandhed til gudfrygtighed*¹¹ (izdan 1737) škofa Erika Ludvigsenja Pontoppidana. Gre za posodobljeno različico Lutrovega malega katekizma, ki je veljal za obvezno čtivo vsakega birmanca. Poleg pietizma so kralja dosegle razsvetljenske ideje: ustanavljal je osnovne šole in reformiral univerzitetni sistem. (Lande 2004, 135)

Pietizem je na Danskem-Norveškem pridobil poseben pravni status s konventilnim aktom (dan. *Konventikelplakaten*), izdanim leta 1741 po naročilu Kristjana VI. Ta oblika protestantizma je namreč temeljila na osebnem študiju Svetega pisma in molitvi, navadno v krogu družine ali manjše skupine, ki jo je vodil laik. Zasebna izpoved vere je po mnenju kralja ogrožala državno Cerkev in varnost, zato je bila potrebna zakonska uvedba nadzora nad zbiranji s strani cerkvenih uradnikov – najpogosteje krajevnih duhovnikov. Podoben nadzor je bil zagotovljen na univerzah, saj so se zaradi razsvetljenskih idej začele oddaljevati od strogo teoloških vsebin. (Lande 2004, 135)

Integriranje pietizma v monarhijo je prineslo nadpovprečne rezultate na področju misijonske dejavnosti. Misijonski kolegij (lat. *Collegium de cursu Evangelii promovendo*, dan. *Missionskollegiet*), poimenovan tudi Kraljevi misijonski kolegij (dan. *Kongelige Missions-Kollegium*), je bil dansko-norveško združenje pod neposrednim pokroviteljstvom samega kralja, ki je delovalo v Kopenhagnu. Ustanovljeno je bilo 10. decembra 1714 na pobudo kralja Friderika IV. (*Salmonsens konversations leksikon* 1924, s. v. »Missions-Kollegium«)

11 Slov. *Resnica o pobožnosti*. O tem, kako močno je bil pietizem del vsakdanjega življenja, priča dejstvo, da je bil omenjeni učbenik v uporabi še v 20. stoletju.

Po uspešnem misijonu v indijskem Tranquebarju se je Kolegij obvezal financirati tudi odprave na sever Norveške in Grenlandijo. V misijskih središčih je zagotavljal učitelje in potrebno literaturo. Poleg misijske dejavnosti je bila naloga Kolegija bedeti nad verskim življenjem znotraj kraljevine in nadzorovati spoštovanje konventilnega akta na ozemlju departmajev. (Willumsen idr. 2017, 303)

Delovanje Kolegija je bilo osnovano na pietistični ideologiji, zato so pritegnili duhovnike, ki so si želeli vero oznanjati na netradicionalen način na nepriljubljenih območjih (Finnmark in Grenlandija). Za najuspešnejšega velja Thomas von Westen, misijonar med Sámiji, ki je s Kolegijem sodeloval ves čas svojega delovanja, tj. od leta 1715/16 naprej, sledil pa mu je še Issac Olsen. Skupaj sta vodila katedralni šoli *Seminarium Scholasticum* (kasneje *Seminarium Lapponicum Fridericianium*), katerega ustanovitev je financiral in imel nad njim neposredni nadzor Misijonski kolegij, ter *Seminarium Domesticum*, ki ga je von Westen ustanovil na lastne stroške. Njuno delovanje je prispevalo k razvoju sámijskega jezika in v primerjavi z ostalimi deli kraljevine k nadpovprečni izobraženosti severnega domorodnega ljudstva. (Primc 2022, 76–78)

Med Inuiti je po letu 1721 s podporo Kolegija na Grenlandiji misijsko delo (in posle Bergensko-grenlandske družbe) opravljal Hans Egede (1686–1758). Leta 1742 je izdal prvo knjigo v inuitskem jeziku, zapisano v latinici (inuitski jezik je navadno pisan v abugidi). Za Kolegij so na Grenlandiji misijsko delo v določenem obdobju opravljali tudi moravski bratje. (Pettersen 2021; Kjærgaard 2009, 137)

S popularizacijo razsvetljenske misli je dansko-norveška misijonska dejavnost začela zamirati, kar je vodilo v zaton misijonov na Finnmarskem in Grenlandiji. (*Salmonsens konversations leksikon* 1924, s. v. »Missions-Kollegium«; *Den store danske* 2011, s. v. »Missionskollegiet«; Lande 2004, 136)

3.2 Švedska

Pietizem se je na Švedskem prav tako razmahnil okoli leta 1700, a v primerjavi z Dansko nikoli ni uradno postal del nacionalne Cerkve. Švedi so raje podomačili ideje razsvetljenstva, ki so se oddaljevale od protestantske

pravovernosti. To seveda ne pomeni, da pietističnih gibanj ni bilo, a so zaradi svoje mistične vsebine in radikalne misli doživela močan upor: nasprotovali so jim tako razsvetljenci kot luteranci, saj se je pojavil strah, da bo država postala versko razslojena. (Lande 2004, 137; Nordbäck 2008, 132)

Švedski radikalni pietizem je izviral iz hallejskega (franckejskega) pietizma. Na Švedskem je vzniknil na območju današnje Finske: za začetnika štejemo Larsa Ulstadiusa (1650–1732). Z literaturo in pridigarji se je radikalni pietizem širil po vsej državi: kljub prepovedi je Johann Konrad Dippel (1673–1734) franckejski pietizem populariziral, kasneje je njegovi misli sledil tudi Emanuel Swedenborg.¹² (Otte 2002, 58; Primc 2022, 63; Nordbäck 2008, 132–133)

S smrtjo Karla XII. (1682–1718) leta 1718 je bila na Švedskem odpravljena absolutna oblast. V prihodnjih letih so pietistični plemiči z vedno bolj radikalnimi, antiklerikalnimi in separatističnimi idejami želeli reformirati državno Cerkev in v njej zagotoviti mesto laikom. Tako so predlagali škofovstvo z uvedbo pravice do izvolitve s strani vernikov in sodelovanje laikov v versko-sodnih postopkih. Oba predloga sta pomenila veliko kritiko državi in Cerkvi, zato je *Riksdag* osnutka zavrnil. (Otte 2002, 58; Lande 2004, 137; Nordbäck 2008, 134)

Na Švedskem radikalni pietizem ni bil edini trn v peti državni Cerkvi. Vzporedno s pietizmom se je pojavila moravska duhovnost, ki jo je navdihnil Nikolaus Ludwing, bolj znan kot Nikolaus von Zinzendorf (1700–1760). Velik razmah je omenjena duhovnost doživela v Stockholmu v dvajsetih letih 18. stoletja. Zinzendorfovo idejo, da krščanstvo ne more obstajati brez občestva, je prevzel pietist in duhovnik Erik Tolstadius (1763–1759), ki je ob nedeljskih večerih organiziral eksegezo Božje besede, ki so jo verniki tisti dan poslušali v cerkvi. V štiridesetih letih se mu je pridružilo še nekaj moravskih bratov, ki so mu pomagali pridigati. Zaradi priljubljenosti, še bolj pa zaradi nespoštovanja konventilnega akta so prišli v navzkrižje z oblastjo. V Skandinaviji je moravska duhovnost vrhunec dosegla po rusko-švedski vojni, zlasti na ozemlju današnje Finske. (Evangeliska

12 Čeprav je bil na začetku velik Dipplov privrženec, je do njega kaj kmalu zavzel kritično držo. Menil je, da nima načel in da nasprotuje vsakomur, ne glede na veroizpoved ali prepričanje, ter da ljudi namenoma odvrta od tradicionalne vere, ki je ljudem dajala idejo dobrega in resnice. (ES § 3485–3486)

Brödraförsamlingen 2020; Vogt 2005, 209–210; *Dictionary of Luther and the Lutheran Traditions* 2017, s. v. »Tolstadius, Erik«; Nordbäck 2008, 134.136)

Glede na situacijo ni presenetljivo, da je podobno kot na Danskem-Norveškem švedski kralj Fredrik I. (1676–1751) leta 1726 izdal konventilni akt (šved. *Konventikelplakatet*), s katerim je prepovedal vsa verska zbiranja laikov zunaj Cerkve – izjema je bila molitev v krogu družine. S posegom države je radikalni pietizem sredi 18. stoletja poniknil.

Ideje razsvetljenstva so konec 18. stoletja pripomogle k večji verski strpnosti. Gustav III. (1746–1792) je leta 1781 izdal tolerančni edikt (šved. *Toleransediktet*), ki je tujcem dovolil svobodo veroizpovedi in druge državljanske pravice (izjema je bila izvolitev v *Riksdag*). Dovoljeni so bili gradnje neprotestantskih verskih objektov, opravljanje verskih obredov in versko izobraževanje. Edikt sicer ni dovoljeval vstopa menihom v državo, gradnje samostanov ali verske propagande. Kdor je proti tujcem izražal versko nestrpnost, je bil kaznovan z denarno kaznijo. Z ediktom je bila dovoljena vrnitev katolištva na ozemlje Skandinavije. Kmalu po objavi je papež Pij VI. poslal zahvalno pismo. Leta 1784 je v Stockholmu že stala katoliška cerkev sv. Erika z vikariatom, na velikonočno nedeljo istega leta pa je bila obhajana prva katoliška maša po začetku reformacije. (Grimberg 1921, 83; Wanders 2013, 5–6)

Sklep

V razpravi smo pokazali, kako je protestantizem skozi stoletja oblikoval skandinavsko versko, politično in družbeno življenje. V 16. stoletju je protestantizem z literaturo v domačem jeziku povzročil prebuditev zavesti o narodni kulturi, s čimer je hitro pridobil naklonjenost prebivalstva, s tem pa zagotovil trdno družbeno strukturo, ki so jo kraljevine za vzdrževanje neodvisnosti nujno potrebovale.

V 17. stoletju je bila religija zasidrana v vsak aspekt države. Nacionalni Cerkvi sta simbolizirali vladarjevo moč in zavetje za prebivalce, ki so bili v Cerkev vključeni z vpisom v državni register. Patriotizem (tudi navidezni) je v tem oziru postal neizbežen. Med prebivalstvom, še zlasti tistim, ki je

bilo oddaljeno od centralnih središč, so se sporadično pojavljali upori proti kroni in kraljevim zahtevam po sprejetju »rigoroznega« protestantizma, ki pa so bili bolj ali manj uspešno zatrti.

Prevlada pravovernega protestantizma je ob pojavu pietizma v 18. stoletju upadla. Pietizem je zaradi pomena osebnega študija Svetega pisma in žive vere doživel veliko priljubljenost med laiki, zato ga je večina Skandinavije z zakonom integrirala v državno Cerkev. Iz podobnih razlogov so tudi druga gibanja postala privlačna za prebivalce, zato ni presenetljivo, kako zlahka jih je prebivalstvo usvojilo, medtem ko je država v strahu pred verskim (državnim) razpadom intenzivno zatirala skoraj vsak njihov pojav.

Z uveljavitvijo zakonov je bil versko-državni nadzor nad družbo stalno prisoten, kar je povzročilo mnogo nasprotovanj prebivalstva, celo tistih najbližje vrhovni oblasti. Poleg zakonov je pomembno vlogo igrala tudi misijonska dejavnost, po upadu pa jo je nadomestil državni šolski sistem, ki je med domorodnimi prebivalci privedel do asimilacijskih procesov. Šele razsvetljenstvo je prineslo rahljanje verske rigoroznosti, ki je sicer še vedno omejevala versko svobodo skandinavskih državljanov – verska svoboda je bila zagotovljena šele konec 19. stoletja.

Kratici

- KL** Frederik III. 1665 [*Kongeloven*]
ES Swedenborg 1998 [*Spiritual Experiences*]

Reference

- Anttonen, Veikko.** 2018. The Impact of the Reformation on the Formation of Mentality and the Moral Landscape in the Nordic Countries. *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion* 54/1: 29–45. <https://doi.org/10.33356/temenos.73112>.
- Bagge, Sverre.** 2005. Christianization and State Formation in Early Medieval Norway. *Scandinavian Journal of History* 30/2: 107–134. <https://doi.org/10.1080/03468750510014088>.
- Den norske krike.** 2023. Vår historie. <https://www.kirken.no/nb-NO/om-kirken/bakgrunn/var-historie/> (pridobljeno 27. 7. 2023).
- Dragnea, Mihai.** 2021. Shaping Religious Identity on the Northern Edge of the *Christianitas*: Portraits of Pagans and Idolaters in the Twelfth Century Pomerania. *Edinost in dialog* 76/2: 243–273. <https://doi.org/10.34291/edinost/76/02/dragnea>.
- Ellingsen, Terje.** 2017. *Kirkeordinansen av 1537*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Elstad, Hallgeir.** 2023. S. v. »Gjeble Pederssøn«. V: Store norske leksikon. https://snl.no/Gjeble_Pederss%C3%B8n (pridobljeno 23. 10. 2023).
- Encyclopedia Britannica.** 2023. S. v. »Hans Tausen«. <https://www.britannica.com/biography/Hans-Tausen> (pridobljeno 23. 10. 2023).
- Evangeliska Brödräfsamlingen.** 2020. Our history. <https://evangeliska.nu/our-history/> (pridobljeno 26. 7. 2023).
- Frederik III.** 1665. *Kongeloven*. Aarhus Universitet. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kongeloven-1665> (pridobljeno 25. 7. 2023).
- Grimberg, Carl.** 1921. *Svenska folkets underbara öden: Gustaf III:s och Gustav IV Adolfs tid 1772–1809*. Zv. 7. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- Kjærgaard, Kathrine.** 2009. *Grønland som en del af den bibelske fortælling: studier i billeder og forestillinger 1721–2008*. Doktorska disertacija. Iisimatusarfiik – Univerza Grenlandije.
- Knuutila, Jyrki.** 2019. The Impact of the Reformation on Finland from the Perspective of Finnish Students at Wittenberg University (1531–1633). V: T. Airaksinen, M. J. Holler in H. Nurmi, ur. *Finnish-German Yearbook of Political Economy*. Zv. 2, 157–175. Munich: Center of Conflict Resolution Munich.
- Lande, Aasulve.** 2004. Nordic Protestantism to the Present Day. V: Alister E. McGrath in Darren C. Marks, ur. *The Blackwell Companion to Protestantism*, 130–146. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Lanz, Karl.** 1845. *Staatspapiere zur Geschichte des Kaisers Karl V.: aus dem Königlichen Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel*. Stuttgart: Literarischer Verein.
- Larson, James L.** 2010. *Reforming the North: The Kingdoms and Churches of Scandinavia, 1520–1545*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lockhart, Paul D.** 2004. *Sweden in the Seventeenth Century*. New York: Palgrave MacMillian.
- Nelsen, Brent F., in James L. Guth.** 2021. Protestantism and Europe. V: Grace Davie in Lucian N. Leustean, ur. *The Oxford Handbook of Religion and Europe*, 458–479. Oxford: Oxford University Press.
- Nordbäck, Carola.** 2008. Children of God: Swedish radical pietists, 1725–1745. V: Fred van Lieburg in Daniel Lindmark, ur. *Pietism, reivalism and modernity: 1650-1850*, 132–160. Newcastl: Cambridge Scholars Publishing.
- Nørgaard, Anders.** 2011. S. v. »Missionskollegiet«. V: Den store danske. <https://denstoredanske.lex.dk/Missionskollegiet> (pridobljeno 23. 10. 2023).
- Oftestad, Bernt T.** 2018. Reformasjonen fra flere vinkler: Et bidrag til forståelse av kontinental og skandinavisk reformasjon. *Teologisk tidsskrift* 7/2: 132–145. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-0271-2018-02-04>.

- Otte, Hans.** 2002. The Pietist laity in Germany, 1675-1750: Knowledge, gender, leadership. V: Deryck Lovegrove, ur. *The Rise of the Laity in Evangelical Protestantism*, 47–63. London: Routledge.
- Petersen, Wilhelm W.** 2011. *Warm Winds from The South: The Spread of Pietism to Scandinavian Lutherans: An Essay*. Minnesota: Bethany Lutheran Theological Seminary.
- Petterson, Christina.** 2021. Moravians in Greenland: Barren Shores and Fruitful Missions. V: Jenz, F. in Petterson, C., ur. *Legacies of David Cranz's 'Historie von Grönland' (1765): Christianities in the Trans-Atlantic World*, 29–46. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-63998-3_2.
- Princ, Liza.** 2022. Versko življenje Sámijev skozi zgodovino. Magistrsko delo. Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani.
- . 2023. Pokristjanjevanje skrajnega Severa: Sámiji in njihova verska praksa v krščanskih pisnih virih do 17. stoletja. *Tretji dan* 50/1: 94–102.
- Rasmussen, Tarald.** 2021. Olav den hellige etter reformasjonen. Om den norske reformasjonen og omkodingen av Olav til en protestantisk helgen. *Teologisk tidsskrift* 10/4: 190–203. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-0271-2021-04-03>.
- Raunio, Anu.** 2011. Scandinavian Converts to Catholicism in Rome, 1673-1706. *Scandinavian Journal of History* 36/3: 279–297. <https://doi.org/10.1080/03468755.2011.581423>.
- Rian, Øystein.** 2018. Den paradoksale reformasjonen. Ensrettingen som uniformerte Danmark og Norge, men likevel gjorde de to landene mer ulike. *Teologisk tidsskrift* 7/3: 177–187. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-0271-2018-03-03>.
- Rian, Øystein, in Erik Opsahl.** 2023. S. v. »Christian 3.«. V: Store norske leksikon. https://snl.no/Christian_3 (pridobljeno 23. 10. 2023).
- Salmonsens konversations leksikon.** 1924. S. v. »Missions-Kollegium. Zv. 17. Copenhagen: J. H. Schultz.
- Suomen evankelis-luterilainen kirkko.** 2021. History. <https://evl.fi/our-faith/lutheranism-in-finland/history> (pridobljeno 27. 7. 2023).
- Svenska kyrkan.** 2022. Church History. <https://www.svenskakyrkan.se/church-history> (pridobljeno 26. 7. 2023).
- Swedenborg, Emanuel.** 1998. *Spiritual Experiences*. Prev. Kurt P. Nemitz in Durban Odhner. Athyn, PA: Academy of the New Church.
- Vogt, Peter.** 2005. Nicholas Ludwig von Zinzendorf (1700-1760). V: Carter Lindberg, ur. *The Pietist Theologians: An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 207–223. Malden: Blackwell Publishing.
- Wanders, Gun.** 2013. *Från malmgård till katedral: Katolska Domkyrkan i Stockholm*. Stockholm: Katolska Domkyrkoförsamlingen.
- Weillbull, Curt.** 1928. Drottning Christinas övergång till katolicismen. *Scandia* 1/2: 215–257.
- Wengert, Timothy J., ur.** 2017. s. v »Tolstadius, Erik«. *Dictionary of Luther and the Lutheran Traditions*. Michigan: Baker Academic.
- Willumsen, Liv H., in Randi H. Skjelmo.** 2017. Preludium til misjonen i Finnmark. *Teologisk Tidsskrift* 6/4: 301–321. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-0271-2017-04-03>.
- Zeeberg, Peter, in Annika Ström.** 2015. Scandinavia. V: Sarah Knight in Stefan Tilg, ur. *The Oxford Handbook of Neo-Latin*, 493–508. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199948178.013.29>.
- Zuliani, Frederico.** 2012. The Conversion of Christian II of Denmark in Roman Catholic Diplomatic Literature, 1530-1532. V: Lieke Stelling, Harald Hendrix in Todd Richardson, ur. *The Turn of the Soul: Representations of Religious Conversion in Early Modern Art and Literature*, 39–58. Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004226371_004.

